

## ԻՆԶՊԷՍ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԵՑԱԻ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆԸ

1 Նոյեմբեր 1967 թուականին, երբ Թբիսիսի Պատրիարքարանին մէջ պաշտօն ստանձնեցինք, մեր առաջին գրական զբաղումներէն մին եղաւ, Հրաչեայ Աճառեանի (1876-1953) «Արմատական Բառարան»ին շուրջ տեղեկագիր մը պատրաստել, (տպ. Երեւան 1927-1933), թելադրութեամբ մեր հանգուցեալ բարեկամին՝ գրագէտ, բանաստեղծ եւ Կիւլպէնկեան Հիմնարկի Հայկական Բաժնի վարիչ, ողբացեալ Վահրամ Մովսէսեանի (1926-1983):

22 Դեկտեմբեր 1967 թուականը կրող սոյն տեղեկագիրը, մինչեւ օրս անտիպ կը մնար: Նկատի առնելով թէ՛ վիմատիպ «Արմատական Բառարան»ին Յառաջաբանին մէջ, պատրաստութեան մասին տեղեկութիւն չէ տրուած, փափաքեցանք զայն լոյս ընծայել «Բազմավէպ»ի մէջ, որպէսզի Հայկական լեզուաբանութեան այս մեծագոյն կոթողին երեւան գալուն զանազան փուլերուն, շահագրգռողները վերահասու դառնան:

Կտակաց Հոգաբարձութեան անդամներէն՝ Իսկէնտէր Աստուածատուրեանի (1878-1955) եւ Պիմէն Զարդարեանի (1880-1956) կողմէ գրի առնուած, 3 Հոկտ. 1929 թուակիր տեղագրէ մը յայտնի կը դառնայ թէ՛ Մաղաքիա Պատրիարք Օրմանեանն (1841-1918) է որ 1905ին, Անդրանիկ Եօանէսեանի (1836-1907) թելադրած է հայերէն լեզուի արմատական բառարան մը կազմել:

29 Յունուար 1907ին պատահած Եօանէսեանի մահէն ետք, նոյն տարին Կարապետ Բասմալեան (1864-1942) յանձնառու եղած է, ըսկըսուած գործը 500 ոսկիով ամբողջացնել, խոստանալով սոյն գումարէն 100 ոսկին նուիրել օրուան Պատրիարքին:

Երկրորդ համաձայնութիւնը գոյացած է 19 Յունիս 1909ին, օրուան կտակաց Հոգաբարձութեան հետ, որուն համեմատ, տարեկան 300 ոսկիի վճարումով, հինգ տարուան ընթացքին 1500 ոսկի ստանալով, աշխատութիւնը ամբողջացնելու յանձնառու եղած է:

Երրորդ համաձայնութիւն մը տեղի ունեցած է 14 Յուլիս 1909ին, Քաղաքական Ժողովին հետ, որուն համաձայն տարեկան 500 ոսկիի

հաշուով, պիտի ստանար 2500 ոսկի: Այս վերջին պայմանագիրը կտակաց Հոգաբարձութեան բովէն չանցնելուն պատճառաւ՝ քննադատութեանց դուռ բացած է:

Չորրորդ համաձայնութիւնը կրկին կնքուած է Քաղ. ժողովին հետ, որ երրորդ համաձայնագրին պայմանները հաստատած է նոր պայմանագրով մը, ստորագրուած 24 Նոյ. 1913ին, ըստ որոյ, երկու տարուան ընթացքին ներկայացուած ձեռագիրներուն փոխարէն իրեն պիտի վճարուէր 2500 ոսկի:

Քաղաքական ժողովի 1912-1914 տարիներու տեղեկագիրներէն յայտնի կը դառնայ թէ՛ սոյն բառարանին հեղինակը, ո՛չ թէ Բասմաջեանը, այլ Աճառեանն է: Իրենց միջեւ գոյացած համաձայնութեան մը համեմատ, Հր. Աճառեան՝ հետզհետէ պիտի ամբողջացնէր երկասիրութիւնը:

Այլ տեղեկագրի մը համեմատ, 1909-1922 թուականներու միջեւ, Բասմաջեան ստացած է 2.226,79 Թ.լիրա, եւ փոխարէն՝ աշխատութեան ձեռագիրները հետզհետէ յանձնած է Պատրիարքարան:

1927ին, Աճառեանի «Արմատակամ Բառարան»ին առաջին հատորը, Երեւանի մէջ պետական ծախքով լոյս տեսած ըլլալով, առ ի քաջալերութիւն կ'առաջարկուի, յետեալ պարտք մնացած 273,21 Թ.լիրան Բասմաջեանի վճարել:

Ներկայիս, ձեռագիրը Թրքահայոց Պատրիարքարանի Դիւանատունը գտնուող Բառարանին, Աճառեանի կողմէ շարադրուած ըլլալու պարագան ճշտելու համար, զայն բաղդատեցինք հրատարակուած վիմատիպ «Արմատակամ Բառարան»ին հետ, եւ տեսանք թէ՛ թէեւ երկուքին ալ ձեռագիրները իրարու նման են, սակայն փոքր տարբերութիւններ կան:

Նախ նշենք որ, մինչեւ 118րդ էջին վերջաւորութիւնը, տարբեր անձի մը կողմէ գրի առնուած է, իսկ մնացեալն ալ ուրիշի մը կողմէ: Առաջին հեղինակը անկասկած Յօանէսըուն է, քանի որ Բառարանին ամբողջանալուն եւ տպագրութեան համար կտակ մը թողած է՝ եւ շարունակուած ըլլալն ալ, Ազգ. ժողովոյ ատենագրութիւններէն ստոյգ է:

Իսկ մնացեալ մասին Աճառեանի ձեռագիրը ըլլալը կարելի է ընդունիլ, նկատի առնելով թէ՛ յունարէն, արաբերէն, եբրայեցերէն, վրացերէն եւ այլ լեզուներու տառերով գրի առնուած արմատ բառեր կան, որովհետեւ չենք կարծեր որ Բասմաջեան եբրայեցերէնի կամ վրացերէնի տեղեակ եղած ըլլայ: Արդէն Քաղ. ժողովի 1912-1914 տարիներու տեղեկագիրներէն, հեղինակին Աճառեանը ըլլալը յայտնի է:

Գալով երկու ձեռագիրներուն միջեւ գոյութիւն ունեցող աննշան տարբերութեան, ասիկա պէտք է վերագրել, ժամանակի ընթացքին իր ձեռագրին կրած անխուսափելի փոփոխութեան:

Կ'արժէ նաեւ արձանագրել թէ՛ մինչ Յօանէսըուի բառարանին լեզուն թրքահայերէն է, Աճառեանի հրատարակած բառարանին լեզուն

ռուսահայերէն է: Այս փոփոխութիւնը, տպագրութեան միջոցին, Աճառեանի մօտ գտնուող պատճէնին վրայ կատարուած պիտի ըլլայ:

Սոյն տեղեկագրին վերջաւորութեան, յարմար կը դատենք գրեթէ նոյնութեամբ ներկայացնել նաեւ՝ Անդրանիկ Եօանէսեանի կենսագրութիւնը, օգտուելով 1908 տարւոյ Ազգ. Հիւանդանոցի «Ընդարձակ Օրացոյց»-էն (էջ 455-456):

18. Պ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԵՕԱՆԷՍԻՍԻ.- Ծնած է 1836ին Քիշնեւի մէջ, Ռումանահայ ծնողքէ: Իր նախնական կրթութիւնը ծննդավայրին մէջ ստանալէ յետոյ, իրաւաբանութեան հետեւած է՝ եւ փաստաբանութեան արհեստը ի գործ դնելով, կալուածատէր եւ դրամատէր դարձած է:

Իր գլխաւոր գրադումներէն մէկը եղած է՝ հայերէն լեզուն լատիներէն տառերով գրելու գաղափարը տարածել, որուն համար շատ աշխատած է:

1862ին, առաջին անգամ այս առաջարկը հրապարակ հանած է «Հայ Գրականութեան զարգացման համար կարեւոր տեղեկութիւն մը» անուն տետրակով:

Յետոյ իր երկիրը վերադառնալով, այս գաղափարը հոն մշակելու ծառայած է, հրատարակութեան տալով լատին տառերով հայերէն բանի մը վէպեր եւ ուրիշ գրութիւններ: 1882ին ալ, պահ մը «Յոյս» անունով թերթ մը հրատարակած է նոյն դրութեամբ, յատկապէս Ռումանահայոց, Հունգարահայոց եւ այլ գաղթականներու համար, սակայն չէ կրցած երկար շարունակել:

1883ին կրկին Կ. Պոլիս կու գայ եւ նոյն դրութեան տարածմանը՝ եւ օտարներու հայերէն լեզուն ուսուցանելու դիւրութիւն տալու համար՝ «Առաջնորդ գաղղիներէն-հայերէն գրուցատրութեան» տիտղոսով գիրք մը կը հրատարակէ նոյն տարին:

Աշխատած է նաեւ լեզուաբանութեան վրայ: Իր կարծիքով ամէն լեզու միեւնոյն արմատէն կը ծագի, միայն ձայնաւորներու արտասանութեան տեսակետով իրարմէ քաժնուելով: Այս կարծիքը ապացուցանելու համար՝ աշխատած է կազմել «Բաղդատական Բառարան» մը:

Վերջերը առանձնացած էր Փարիզ՝ եւ միեւնոյն, աշխատութեան մուիրած էր իմֆզիմէր:

Սակայն ինչ որ ամէնէն անելի յարգելի կ'ընծայէ իր յիշատակը, 1903 եւ 1904 թուականներուն, Նպաստից Սնտուկին իր կատարած 10.000 ֆրանքի մուիրատուութիւններն են՝ եւ յետ մահու ազգին թողած 600.000 ֆրանքի հարստութիւնը, որուն մէկ չնչին մասը պիտի յատկացուի իր քառարանին տպագրութեան:

Մեռաւ Փարիզ, 29 Յունուար 1907ին:

Նշենք նաեւ թէ՝ Անդրանիկ Եօանէսեանի մեծադիր մէկ լուսանկարը կը գտնուի Թրքահայոց Պատրիարքարանի Դիւանատան մէջ:

ԳԵՈՐԳ ԲԱՄՊՈՒՔԶԵԱՆ